

הרב יעקב אפשטיין

ברכת אחר להפרשת תרומה ע"י אילם

ראשי פרקים:

- א. העיכוב בהפרשת תרומה ע"י אילם
- ב. קביעת האור זרוע וספקו
- ג. שומע כעונה באילם
- ד. הצורך בעשיית המצווה אף ע"י אחר
 1. במצוות שהן רשות אין ערבות
 2. במצווה שהיא רשות יש ערבות
 3. במצוות שאינן בגופו תקנת חכמים שיעשה אחר ולא אילם
- ה. המסקנות למעשה

א. העיכוב בהפרשת תרומה ע"י אילם

שנינו במס' תרומות (פ"א מ"ו): "חמישה לא יתרומו ואם תרמו - תרומתן תרומה: האילם..." והסבירו המפרשים עפ"י הירושלמי: משום שאינו יכול לברך. ובחגיגה (ב ע"ב) נכתב: "המדבר ואינו שומע זהו חרש, שומע ואינו מדבר זהו אילם - זה וזה הרי הן כפקחין לכל דבריהם". לגבי אילם - כיוון שהוא כפיקח הרי תרומתו תרומה (וע"י רעק"א על המשנה שם שמכאן הוכיחו שתרומה ניטלת במחשבה וללא דיבור), וצריך לבדוק האם אחר יכול לכתחילה לברך עבורו והוא יתרום.

נאמר במסכת ר"ה (כט ע"א):

"תני אהבה בריה דר' זירא: כל הברכות כולן אע"פ שיצא - מוציא חוץ מברכת הלחם וברכת היין שאם לא יצא מוציא ואם יצא אינו מוציא".

וברש"י:

"אע"פ שיצא מוציא - שהרי כל ישראל ערבין זה בזה למצוות. חוץ מברכת הלחם והיין - ושאר ברכת פירות וריחני שאינן חובה אלא שאסור ליהנות מן העולם הזה בלא ברכה ובזו אין כאן ערבות שאינו חובה על האדם לא ליתנה ולא ליברך".

וכן פסקו להלכה הרמב"ם (ברכות פ"א ה"י) והשו"ע (או"ח סי' תרצב ס"ג).

לפי"ז אילם יכול לתרום ע"י ברכת אחר עבורו, שהרי ברכת הפרשה היא ברכת המצוות, ומה שהמשנה בתרומות מנתה אותו בין אלה שיתרמו רק בדיעבד היינו משום שלא שכיח שיהא תמיד אחר לידו שיוכל להוציאו, או משום שיגיע מכך להפרשה ללא ברכה.

ב. קביעת האור זרוע וספקו

על מסקנה זו קשים דברי האור זרוע, אשר כתב (הל' שחיטה סי' שסז והו"ד בקצרה בהגהות אשרי ריש חולין):

"והאילים והערסות לא ישחוט לכתחילה מפני שאינם יכולין לברך כדתנן פ"ק דתרומות חמשה לא יתרומו ואם תרמו תרומתן תרומה, ואמרי' עלה בירושלמי יש מהם מפני הברכה... ואמר פרק עד כמה בבכורות (כו"ע"א) אמר רבינא הלכך נדה קוצה לה חלה, וע"כ מברכת לה פריש חלה... דהא ליכא למימר שקוצה חלתה ואחר מברך על גבה דא"כ אילם ג"כ יתרום ואחר יברך על גביו. אבל היכא ששנים שוחטים אחד מברך על שניהם כדתניא בתוספתא דברכות עשרה שהיו עושין עשר מצות אחד מברך לכולם. מיהו איני יודע אם ה"ה אילם אם יוצא בברכת אחר כששניהם שוחטים הואיל ואילם עצמו אינו ראוי לברך".

מדברי האור זרוע עולים שני דברים שאינם מתאימים עם המסקנה לעיל: ראשית, אילם אינו יכול לצאת בברכת אחר העומד איתו ומברך והאילם מפריש (כדין נדה שאינה יכולה להפריש חלה ואחר יברך על גבה). ועוד, האו"ז נשאר בספק האם כשאחר שוחט בצידו ומברך יוצא האילם בברכת השני, או שכיוון שאינו יכול לברך לא יוצא בברכת השני וע"כ גם לא ישחוט לכתחילה.

ג. שומע כעונה באילם

האחרונים הבינו את ספקו של האו"ז שכיוון שאינו יכול לענות ע"כ אין כאן דין שומע כעונה. הסיוע לדברי האו"ז מכך שהמשנה בתרומות לא נתנה דרך להפרשת אילם אלא פסקה שאינו מפריש לכתחילה, והאחרונים (ב"ח ריש י"ד ובהג' הב"ח על רא"ש ריש חולין, גר"א או"ח תקפ"ט ב, ועוד) דחו הסתפקותו של האו"ז וקבעו שיוצא בברכת אחר השוחט וכד'.

וכן שו"ת שאגת אריה (סי' ו) מוכיח שאילם השומע יכול לצאת בקריאת שמע של אחר אף לדעת הסובר הרהור לאו כדיבור, ואין אומרים בו: כל שאינו ראוי לבילה בילה מעכבת בו, ובגלל שאינו יכול להוציא בשפתיו אף אינו יוצא ע"י אחר המשמיעו.

שתי ראיות הביא לדבריו:

1. החיוב בתקיעת שופר על מי שחציו עבד וחציו בן חורין אע"פ שאף את עצמו אינו מוציא, והדרך היחידה היא ע"י שמיעה מבר חיובא.
2. מצאנו שחציו עבד וחציו בן חורין יוצא ידי חובת קריאת מגילה אע"פ שאף לעצמו אינו מוציא.

בסיום דבריו הביא את דברי האו"ז וכתב שכבר הוכיח שיוצא בברכות אחר.

ד. הצורך בעשיית המצווה אף ע"י אחר

הסברי האחרונים עונים לשאלה השנייה על האור זרוע, אבל עדיין נשארו קשים דבריו הראשונים לגבי נידה שאינה יכולה לקוץ חלתה ואחר יברך (ומוכיח זאת מאילם), והרי אלו ברכות מצוות שלמדנו לגביהן שאפילו יצא י"ח מוציא לאחר ומברך עבורו. ומדוע נזדקק לכך שאף אחר ישחוט או יפריש חלה ויברך להוציא את שניהם?

שלושה תירוצים נאמרו על כך באחרונים, וכדלהלן:

1. במצוות שהן רשות אין ערבות

הב"ח כתב: "אבל אחר שאינו שוחט אינו יכול לברך על מה שחבירו שוחט ואם בירך הוה ליה ברכה לבטלה כדין שאר ברכות הנהנין..." הב"ח פרש את האור זרוע שמחלק בין שני סוגי מצוות: מצוות שהן חובה על כל אדם ובהן "אם יצא מוציא", וע"כ יכול גם לברך עבור אחר שמקיים את המצווה. הסוג השני הוא מצוות שהן רשות, כלומר שרק אם נכנס למצב של חיוב מקיימן; בהן אין אומרים: "אם יצא מוציא", ואינו יכול לברך עבור מצווה שאחר מקיימה, שכן לא היה מחוייב להכניס את עצמו למצב של חיוב ולכן אין ערבות לכך. הסברה לכך היא שהברכה נגזרת אחר המצווה, וכיוון שאין ערבות לקיום המצווה ממילא גם אינו יכול לברך עבורו. שחיטה והפרשת תרומה הן מצוות מן הסוג השני, וע"כ עליהן הסתפק האו"ז. (וקצת קשה מציצית שהאו"ז הזכירה בפירוש [בהל' ראש השנה] שאם יצא מוציא, אע"ג שאין היא מצווה חיובית אלא אם יש לו בגד בן ד' כנפות חייב בה).

לפירוש הב"ח הצטרפו הש"ך (סי' א ס"ק), הפר"ח (סי' א ס"ק ג), הגר"א (יר"ד סי' א' ואו"ח סי' תקפ"ט ס"ב), שו"ע הרב (יר"ד סי' א' ס"ק מ"ו) ועי' בכף החיים (אות קס"ד) שהביא עוד הרבה אחרונים.

לאור האמור יוצא שאחר יכול לברך עבור אילם השוחט רק אם הוא עצמו שוחט. ולכאורה מדברי השו"ע לא משמע כן. השו"ע (ס"ז) פסק: "השומע ואינו מדבר אם הוא מומחה שוחט אפילו לכתחילה אם אחר מברך". והעתיק מילה במילה לשון הטור.

אמנם הפר"ח (שם) הסביר דבריו כאחרונים המנויים לעיל, וז"ל: "מדלא קאמר ואחר מברך משמע דמירי שהאחר מברך בלאו הכי דהיינו ששוחט ג"כ הא לאו הכי אינו יכול לברך לפטור חבירו משום דאין כאן חיוב לברך כשאר מצוות ודמייא לברכת הנהנין שאינו מוציא חבירו משום דלא לתהני ולא לברוך, ה"נ לא לשחוט ולא לברוך וכ"כ האחרונים ז"ל".

2. במצווה שהיא רשות יש ערבות

אולם הדרישה (אות ז) חלק וכתב על פסק הטור: "ויש מקשים איך הוא שוחט ואחר מברך הא קי"ל דבברכת הנהנין אין אדם יכול להוציא אחר... יש לומר דאותו האחר נהנה ג"כ משחיטה זו כגון שיאכל

מן הבהמה. ובלאו הכי נמי לא קשה מידי דלא אמרו אלא בברכת הנהיין דהברכה מרומז בה ההנאה כגון המוציא לחם מן הארץ או כגון בורא פרי העץ (ובכה"ג אינו מוציא אחר), משא"כ בברכה דעל השחיטה והוה כברכת המצוה וברכת ציצית ותפילין וגם השחיטה אינו מעיקר ההנאה.

עולה מדבריו שהבין את הטור כפשטו שאחר מברך והאילם שוחט. ומסתבר שכן יפסוק אף לגבי הפרשת תרומה ע"י אילם. וטעמו כפשט הגמ' בר"ה שלא חילקה בין מצוות. וכשיטתו כתב בים של שלמה (חולין פ"א סי' ד). ועי' רעק"א (תרומות פ"א מ"ו) שקצת משמע מדבריו שסובר כן.

אבל הב"ח כתב עליו בקונטרס אחרון:

"מהר"ך הבין דאותו אחר עומד על גביו ומברך ברכת השחיטה ואינו שוחט, והאריך בדברים שלא הוה ליה לרב כמוהו לכתבן כי הדבר פשוט דהכי קאמר אם אחר ג"כ שוחט ומברך כמ"ש בחיבורי ע"ש".

ומקור מחלוקתם נראה כפי שכתבנו לעיל האם יש דין ערבות למצוות כגון שחיטה והפרשת תרומה שהן מצוות קיומיות ואין חובת גברא לעשותן, ואחר המצוות נגזרות ברכות המצוות. ונראה שהדרישה הבין שהטור פליג על האו"ז אף בקביעתו לגבי ערבות במצווה שאינה חיובית וע"כ הסבירו כן. וכן נראה שהבין הב"ח ז"ל:

"וקשה לי על הרא"ש כיון דגמר מתרומה לאינו שומע דלא ישחוט לכתחילה אמאי לא גמר מינה לנשתתק נמי דלא ישחוט לכתחילה, וכדמפרש בירושלמי טעמא דאילם לא יתרום? ויש לומר דטעמא דהרא"ש דמתניתין דתרומות לא תני תקנתא, אבל אין הכי נמי שאם בירך לו אחר כיוון שהוא שומע - לכתחילה נמי תורם".

מכך שהשמיט הב"ח שהאחר צריך אף הוא לתרום נראה שסבר שתורם בברכת אחר בלא שהאחר שוחט.

3. במצוות שאינן בגופו תקנת חכמים שיעשה אחר ולא אילם

הט"ז (ס"ק יז) כתב פירוש אחר לדברי האו"ז, והסביר שחילק בין מצוות שמחויב בגופו כגון תפילין וכדו' לבין מצוות שיכולות להיעשות ע"י שליח. במצוות שבגופו, אין תקנה אצל אילם אלא בברכת אחר, ובהן אחר יברך והאילם יעשה; לעומת זאת, במצוות שהן מצוות שיכולות להיעשות ע"י אחר בשליחות או בלעדית, חכמים לא התירו לכתחילה ברכה באחד ועשייה באחר כשאחד (השליח) יכול לעשות שתיהן, וע"כ אחר יקיים את המצווה ויברך עליה.

הרא"ש, לפי הט"ז, מסכים לפסיקה זו, אלא שהתיר ברכת אחר בשחיטה מפני שהיא ברכת השבח ולא ברכת המצוות, כעין ברכת להכניסו במילה לפי ר"ת וברכת האירוסין, וע"כ גם אחר יכול לברך עליה, שאין בהן אדם המחויב אלא מצב המחויב בשבח לבורא (וע"כ הרב מברך ברכת האירוסין ולא החתן). אבל ברכת הפרשת תרומה היא על המצווה, והמצווה יכולה להיעשות ע"י אחרים, וע"כ אילם לכתחילה לא יתרום,

שהרי אחר יכול לעשות עבורו את ההפרשה ועימה את הברכה. (חילוקו בין שחיטה להפרשת תר"מ נראה מלאכותי, ועי' הגהות רעק"א שם שהקשה מ"ש הפרשת תרומה משחיטה, וכן השיג עליו בפר"ח ועי' בס' תורת הארץ פ"ב אות א והלאה).

עולה מדבריו שבתרומה אילם לא יתרום לכתחילה בברכת אחר, ובשחיטה (מבלי שהאחר שוחט לעצמו) נחלקו, הרא"ש מתיר משום שזו ברכת שבח, והאו"ז אוסר משום שמשווה אותה לתרומה.

ה. המסקנות למעשה

אמנם בשו"ע מבואר שיכול האילם לתרום לכתחילה על סמך ברכה של אחר, אך נראה ממרבית האחרונים שחששו לדברי האו"ז, שאילם לא יתרום בברכת אחר אם אין הלה מפריש לעצמו. ואך העירו (עי' כף החיים אות קסה, קסו) שאם בכ"ז אחר בירך לו יקיים את המצווה כדי שלא תהא הברכה לבטלה ויצא ידי דעת הדרישה והט"ז (שבדיעבד יוצא בברכת אחר). וכן אם המדבר בירך על שחיטה ושחט בהמה ואילם שחט עוף, ועתה נתחייב האילם בכיסוי הדם יברך לו אחר והוא יכסה כדי שלא תבוטל המצווה וברכתה.

הרב עזריאל אריאל

הפרשה מראש בגינת הבית

הצגת הבעיה

כאשר קוטפים פרי בודד מן העץ ולא מכניסים אותו לבית - הוא פטור ממעשרות. כאשר מדובר באשכול ענבים או בפרי הדר (העשוי פלחים פלחים) הגדל בחצר פרטית - הוא חייב במעשרות גם אם הוא נאכל בחוץ¹.

נדרש א"כ פתרון מעשי לבני הבית הקוטפים פירות מן העץ. הדרך לכך היא הפרשה מראש של הפירות שייקטפו מן העץ². סדר הפרשה זה, המיועד לקלמנטיות, מבוסס על ההנחה שבמשך שבוע נקטפים 200 פירות לכל היותר.

הנחיות:

יש לקחת שלושה פירות ולהניח אחד מהם במקום גבוה יותר מאשר השנים האחרים, ולומר את נוסח ההפרשה. יש לוודא שהפירות קיימים במשך כל השבוע. יש לחזור על פעולה זו בתחילת כל שבוע.

הקדמה:

"הפרשה זו תחול בכל פעם שמישהו יקטוף פרי מן העץ (או יקח פרי הנושר ממנו) במשך השבוע הקרוב, החל מעכשיו. ההפרשות השונות יחולו בזו אחר זו לפי הסדר הנהוג".

תרומה גדולה:

"העשירית העליונה מהטבל שבפרי העליון מבין הפירות שלפני - תהיה תרומה גדולה".

מעשר ראשון:

"כמות השווה ל-1/99 מהפרי שברצוני לתקן בכל פעם, שתהיה בצד העליון של הטבל שבפירות האחרים שלפני, ועוד תשעה חלקים כאלה שיהיו בצד העליון של הפרי שברצוני לתקן בכל פעם - יהיו מעשר ראשון".

1. בפרי המורכב מחלקים היכולים להיפרד זה מזה (כמו: אשכול ענבים, רימון וכדו') גם חצר קובעת למעשרות: ע"י רמב"ם (מעשר פ"ד ה"ז-ה"ח, ה"ט-ו-ה"ח). בעזרת ה', נעסוק בנושא זה בהרחבה באחד הגליונות הבאים.
2. סדר הפרשה זה מבוסס על מה שנכתב בחוברת "הפרשת תרו"מ במערכת הצבורית" (בהוצאת המכון, פרק טו, וכן בנספח יב).

תרומת מעשר:

"אותו 1/99 בפירות שלפני, שאמרתי שיהיה מעשר ראשון - יהיה תרומת מעשר".

מעשר שני:

"עוד תשעה חלקים כאלה, שיהיו בצד התחתון של הפרי שברצוני לתקן באותה פעם - יהיו מעשר שני".

חילול המעשר:

"מעשר שני זה, הוא וחומשו, יהיה מחולל על פרוטה ורבע במטבע המיוחדת לי ב"בית האוצר"³.

3. לכל חבר ב"בית האוצר" יש בעלות על שווי של 49 אג' מתוך מטבע של 10 שקלים, והדבר נותן לו אפשרות ל-20 חילולים בלבד בכל יום. אך הממונה על "בית האוצר" השאיר בכל מטבע חלק פנוי שבו הוא מאפשר לכל מנוי עוד 60 חילולים ביום. בנוסף לכך, ניתן לסמוך בשעת הדחק על כך שהממונה התנה מראש שהמטבע תתחלל בכל פעם שאחד המנויים ימלא את החלק שיש לו באותה מטבע.